

УДК 93/94

В. Жимбій, асп.

Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова

СІМЕЙНИЙ АРХІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ІСТОРИКА С. К. МЕЛЬНИКА (1913-1994)

Представлено комплексну реконструкцію життєвого шляху знаного історика й краєзнавця С. К. Мельника.

сімейний архів, евристична діяльність, життєвий шлях

Біографічний жанр історіописання з новою силою спалахнув в наш час. Кожну біографію стали розглядати як вияв неповторного – призму, через яку переломлюються соціальні мікропроцеси та миттєві тенденції, унікальний досвід індивіда та його внутрішнє самовідчуття. Широко практикується, зокрема, написання біографій істориків радянського періоду. Такі дослідження сприяють індивідуалізації дослідницького процесу, глибшому розумінню історії України на різних етапах. Радянську історіографію неможливо збагнути без дослідження істориків другого плану. Маються на увазі історики, які не відомі широкому загалу, але від цього їх значення не зменшується, бо плеяда цих служителів Клію теж формувала історичну науку в тих чи інших регіонах.

До когорти таких дослідників належить і Степан Кирилович Мельник – представник української радянської історичної науки, доктор історичних наук, професор. Науковець-дослідник, який формував історичне краєзнавство півдня України, живив історичну науку новим фактичним матеріалом, заслуговує на комплексну реконструкцію життєвого шляху.

Як зауважував літературознавець Юрій Луцький: «Підхід до біографії може бути різний, але увага мусить бути звернена на складну й багатогранну людську індивідуальність... Коли тепер нам заявляють, що історію не можна знати, то відтворимо її через життєписи, для яких маємо документальні дані...». Такі документальні дані, які стосуються історика С. К. Мельника існують. Це різні види джерел, які не видані і тільки почасти актуалізовані. Особливістю джерел є їх розпорошеність, пов'язана з різноманітністю діяльності науковця. Це спонукає до пошуків додаткових джерел з метою систематизації розрізненої, уривчастої інформації, що міститься в них, проте має для дослідників взаємодоповнюючий характер.

Розробка даної проблеми в історіографії є порівняно незначною. Література, з якої ми можемо отримати інформацію про історика, за змістом та характером класифікується таким чином: публікації про науковий шлях ученого; рецензії на праці С. К. Мельника; роботи, в яких є згадки, аналіз, оціночні характеристики праць історика; роботи про діяльність наукових установ, у яких він працював. До першої групи належать розвідки А. Зайченка [19], М. Скрипника [20], Г. Трачук [21]. З-поміж зазначеного найбільш повно висвітлюється професійний і творчий шлях, наукові здобутки вченого у розвідці М. О. Скрипника, який знав С. Мельника особисто. Крім того, використана ним джерельна база включає особові справи С. К. Мельника архівів Одеського державного економічного університету, Одеської Національної Морської академії, Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, Одеського Національного Університету ім. І. І. Мечникова, тобто всіх вищих навчальних закладів, де працював історик.

Особові справи С. Мельника постають основним джерелом для дослідження біографії та творчого шляху науковця, за допомогою яких

(хоч не в повному обсязі) можна з'ясувати вузлові, проблемні моменти, які виникали на шляху дослідника. Зосереджуючись на долі історика другого плану вельми важливо враховувати весь комплекс виявлених документів. В цьому контексті цінним джерелом є матеріали С. К. Мельника, збережені після його смерті родиною, – сімейний архів. Варто відзначити, що згадані автори з цією групою джерел не працювали через об'єктивні причини. Власне вміст сімейного архіву С. К. Мельника – неактуалізовані джерела.

Джерела сімейного архіву, які накопичувалися впродовж життя історика, розрізняються за інформативними можливостями, ступенем об'єктивності. Тому спробуємо з'ясувати як дані сімейного архіву доповнюють уже виявлені основні віхи життя С. К. Мельника. Висловлюємо вдячність Ірині Степанівні Мельник за надані нам матеріали та можливість з ними працювати.

Згідно загальноприйнятої класифікації ці матеріали можна поділити на наступні групи: джерела особового походження, оповідні джерела та фотодокументи. Принагідно зробимо банальне зауваження, що будь-яка класифікація умовна.

Джерела особового походження у кількісному вимірі переважають дві інші групи. Згідно їхнього змісту, верифікація ключових подій життя історика може бути здійснена наступним чином. Народився Степан Мельник 28 жовтня 1913 р. в селі Могильному Гайворонського району Одеської області (нині Кіровоградської) в багатодітній сім'ї селян-бідняків – Кирила Григоровича і Варвари Родіонівни Мельників [14]. Незабаром вони переїхали в село Березовку Савранського району Одеської області, тому що там знайшли дім, до якого належало більше землі.

Початкову освіту хлопчик здобув у двокласній школі, яка знаходилася в рідному селі. Потім навчався у Савранській неповній середній школі до 1931 року. Здібний до навчання юнак на цьому не

зупиняється. Жадоба вчитися привела його на курси вчителів у 1931 р. [20, 209]. З автобіографії дізнаємося, що влітку того ж року молодий юнак працював у радгоспі по вільному найму та у заможних селян. На жаль, окрім працелюбності до цього Степана спонукали прикрі обставини – скрутне матеріальне становище та втрата батька-годувальника [3].

Протягом 1931 – 1932 рр. С. Мельник вчителював у початковій школі в с. Завалля Гайворонського району Одеської області. Мабуть, з цього часу починається його довгий шлях на освітянській ниві. Одночасно Степан Кирилович брав активну участь в суспільному житті села. Вступивши до комсомолу, він допомагав організовувати комсомольські ланки в с. Березовці, закладав підвалини колгоспу, до якого Мельники вступили ще 1930 р. [3].

Вся діяльність та доля людини невід’ємно пов’язані з історичними обставинами. Процеси індустріалізації і примусової колективізації сільського господарства вигнали із села до міста величезні маси українського селянства. Так, на сімейній раді погодили, щоб Степан продовжив здобувати освіту.

Впродовж 1933 – 1939 рр. він навчався на робітничому та історичному факультетах Одеського державного університету [3].

Перед людьми з історичною освітою в той час відкривалися великі перспективи, необхідно було обрати свою нішу в суспільстві. С. Мельник, освічений історик, після закінчення університету працював старшим науковим співробітником Одеського державного історичного архіву, був завідувачим відділу Жовтневої соціалістичної революції. В 1940 р. за рішенням ЦК КПУ був направлений у Кишинівський педагогічний інститут [1, арк. 163]. Відомо, що там С. Мельник працював на посаді викладача історії марксизму-ленінізму, а завдяки даним сімейного архіву встановили, що також читав студентам історію СРСР та історію Середніх

віків до початку війни [6]. Принагідно зазначимо, що саме викладання історії марксизму-ленінізму та історії СРСР стали двома магістральними напрямками педагогічної діяльності науковця.

День 22 червня 1941 р. назавжди увійшов в історію як початок Великої Вітчизняної війни радянського народу проти Німеччини та її сателітів. Настав воєнний період життя і С. Мельника, про який в його сімейному архіві накопичилося більше інформації, ніж про інші.

С. К. Мельник пройшов шлях від Прута до Грозного і від Грозного до Керчі. Деякий час червоноармієць Степан Кирилович служив у комуністичному батальйоні Кишинівського гарнізону (Бесарабський фронт). Протягом 1941 – 1943 рр. він обіймав посаду позаштатного агітатора полку, а з червня 1943 р. – начальника клубу. Ще в травні 1942 р. став членом ВКП(б) [11]. Історичні знання, які здобув С. Мельник в університеті, стали при нагоді у виконанні покладених на нього завдань. В характеристиці від 15 вересня 1944 р. зазначається, що С. К. Мельник політично грамотний, роботу свою знає і зауважується, що до партійних доручень ставиться пасивно, не надав допомогу парторгу, тому його вивели зі складу партбюро і усунули з посади замісника парторга [12]. В іншій говориться, що С. Мельник в роботі старанний, читає особовому складу висококваліфіковані лекції, добре організував роботу клубу під час перебування полку в м. Грозному [17]. Пізніше йому було присвоєно звання «старшого лейтенанта» позачергово та неодноразово відзначено велику схильність і навички до організаційно-пропагандистської роботи [7].

Здійснюючи реконструкцію життєвого шляху С. Мельника до певної міри важливо сказати про сімейний стан, тим паче в згаданих розвідках про нашого героя така інформація відсутня. Напевно в період 1943 – 1944 рр. С. Мельник, перебуваючи на Північно-Кавказькому фронті,

познайомився з майбутньою дружиною Євдокією Андріївною Пащенко, котра працювала начальником аптеки 130 полку 9 армії. Народилася вона в с. Володимирське Краснодарського краю, як і Степан, походила з селян-бідняків [4]. Офіційно Степан і Євдокія взяли шлюб 11 березня 1949 р., а фактично були подружжям з 1945 р. [13]. Разом вони виховали трьох дітей – Едуарда, Ірину та Олену.

Повертаючись до професійної діяльності, відзначимо, що С. Мельник був насамперед істориком, тому наукові пошуки та викладання у вищій школі були його покликанням. Повернувшись з фронту, Степан Кирилович з січня 1946 р. працював викладачем кафедри основ марксизму-ленінізму Вищого морехідного училища [16, 9]. В перші повоєнні роки необхідно було ліквідувати важкі наслідки війни. Як й інші громадяни, Степан Мельник віддавав всі свої фізичні і духовні сили для подолання труднощів катастрофічної розрухи, спричинився до налагодження науково-освітнього процесу, зокрема в Одесі. Він успішно здав кандидатський мінімум, сумлінно працював над кандидатською дисертацією «Одеський комітет РСДРП (б) в період першої російської революції». Тема, яку досліджував історик, була суголосна часу, тому що наближалось 50-річчя революції 1905 – 1907 рр. Раніше майже зовсім не розроблена в українській радянській історіографії проблема формування робітничого класу набула політичної актуальності.

Рішенням Ради Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка від 30 грудня 1950 р. С. Мельнику було надано науковий ступінь кандидата історичних наук [9], а через два роки затверджено у вченому званні доцента по кафедрі марксизму-ленінізму [5].

Наступною віхою в кар'єрі С. К. Мельника була педагогічна та наукова діяльність в Одеському кредитно-економічному інституті протягом 1955 – 1959 рр. Він був запрошений на завідування кафедрою

марксизму-ленінізму цього інституту. Згідно характеристики, підписаної директором Ю. Лапатіним, С. Мельник працював добре, на високому рівні проводив лекції і семінарські заняття. Брав участь у суспільному житті – виступав з лекціями перед населенням міста і області по радіо і телебаченню, був членом президії товариства «Знання», головою секції по історії КПРС [1, арк. 173].

Далі С. Мельник працював на посаді завідувача кафедри марксизму-ленінізму, потім відомої кафедри історії КПРС і філософії в Одеському державному педагогічному інституті ім. К. Д. Ушинського до 1964 р. [16, 9]. Віддзеркаленням тогочасних наукових пошуків вченого стала монографія «В. И. Ленин и Одесская партийная организация» (1960). Наступною значною дослідницькою працею стала докторська дисертація на тему «Перемога Радянської влади на Півдні України».

З 1 вересня 1964 року С. К. Мельник перейшов працювати на кафедру історії СРСР Одеського державного університету. Добре відчуваючи пульс наукового життя, він виступав на наукових конференціях, публікував статті, рецензії в таких періодичних виданнях, як «Чорноморська комуна», «Український історичний журнал». Докторську дисертацію історик підготував вже 1966 р., а захистив через два роки. 12 січня 1968 р. досліднику було присвоєно наковий ступінь доктора історичних наук [8], а 22 жовтня наступного року – затверджено у вченому званні професора кафедри історії СРСР [6].

1973 р. історик повернувся до Одеського інституту народного господарства вже в якості професора кафедри історії КПРС [16, 9]. Про плідність С. Мельника як науковця свідчить те, що саме в цей період опублікував дві монографії. Спочатку написав книгу «Борьба за победу советской власти в Придунайском крае и воссоединение с Украинской ССР (1917-1940)», потім, побачивши, що тема не вивчена як слід, пише

монографію «Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900-1917)».

Продуктивною була і громадська діяльність професора. Щорічно читав 20 – 30 лекцій для населення міста і області. Одночасно був членом секції «Одесика» (1964) при Будинку вчених, головою історичної секції українського товариства охорони пам'яток історії і культури, членом правління товариства «Знання». Водночас цей перелік громадських установ, до яких долучився історик, доповнюють членські квитки Українського Товариства охорони природи і Товариства книголюбів, які збереглися в сімейному архіві [18].

Зважаючи на вік, С. Мельник вийшов на пенсію. Потім працював консультантом кафедри історії КПРС, а з 1991 р. – кафедри історії України Одеського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського [2, арк. 4]. Цей період життя вченого можна охарактеризувати як згасання наукової діяльності, свої зусилля зосереджує на поезії. Саме 1993 р. Степан Кирилович сформував і опублікував збірку віршів «Акорди». Як бачимо, він поєднував у собі виваженого історика та чутливого, ліричного поета.

Варто відзначити, що за бойові заслуги, за успіхи у навчально-виховній та громадській роботі професор отримував подяки, нагороджувався грамотами. Зокрема, 1981 р. його було нагороджено значком «Відмінник культурного шефства над Збройними Силами СРСР» за багаторічну активну допомогу командирам і політорганам в комуністичному вихованні радянських воїнів, 1982 р. – нагороджено медаллю «Ветеран праці», 1985 р. – орденом Вітчизняної війни третього ступеня [10].

Як бачимо, Степан Мельник пройшов шлях від рядового вчителя в сільській школі до доктора історичних наук, професора університету. Він був людиною одержимою, оскільки завдяки працелюбності швидко досяг успіху і за тривалу професійну кар'єру реалізував свій освітній і діловий

потенціал. Це переконує в тому, що він був майстром своєї справи, фахівцем, лідером більшовицької школи, істинним борцем за справу Леніна і комуністичної партії.

Отже, дані сімейного архіву допомагають встановити імена батьків С. Мельника, особова справа молодшого лейтенанта проливає світло на деякі подробиці воєнного періоду життя, посвідчення різних громадських організацій засвідчують активність історика як громадського діяча, численні нагороди підтверджують, що Степан Мельник здобув повагу і визнання в суспільстві. Фотодокументи значно розширюють іконографію даного персонажа, оскільки досі в історіографії були розміщені світлини офіційного характеру. На жаль, в сімейному архіві не збереглося написаних листів, мемуарів чи виголошених промов, які зазвичай повідомляють про внутрішній світ героя. Гадається, що в конкретному випадку опублікована збірка віршів С. К. Мельника може бути використана як джерело дослідження його внутрішнього самовідчуття.

Познайомившись з матеріалами архівів вищих навчальних закладів та сімейного архіву, розуміємо, що вони мають взаємодоповнюючий характер. Однак джерельна база про С. К. Мельника не є вичерпною, тому евристична діяльність має тривати.

Джерела та література

1. Архів Одеського державного економічного університету. – Справа С. К. Мельника.
2. Архів Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – Справа С. К. Мельника.
3. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Автобіографія начальника клубу Мельник С. К.

4. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Автобіографія Мельник-Пащенко Е. А.
5. Архів С. К. Мельника (збер. у родині І. Мельник). Аттестат доцента.
6. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Аттестат професора.
7. Архів С. К. Мельник (зберігається у родині І. С. Мельник). – Аттестація молодшого лейтенанта Мельник С. К. – начальника клубу 60 учебного стрелкового полка, 49 учебной стр. дивизии (от 5 ареля 1945 г.).
8. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Диплом доктора наук.
9. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Диплом кандидата исторических наук.
10. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Документи про нагороди С. К. Мельника.
11. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Личное дело Мельника С. К.
12. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Партийная характеристика на тов. Мельник С. К. (от 15.19.1944 г.).
13. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Свидетельство о браке.
14. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Свідоцтво про народження.
15. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Свідоцтво про смерть.
16. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Учетная карточка члена КПСС.
17. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Характеристика на начальника клубу 60 усп. 49 усд. мл. лейтенанта Мельник С. К. (от 4 октября 1944 г.).

18. Архів С. К. Мельника (зберігається у родині І. С. Мельник). – Членські квитки С. К. Мельника.
19. Зайченко А. В. Мельник Степан Кириллович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Т. 3: К – П. – 2-е вид., доп./ Відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 331 – 332.
20. Скрипник М. О. Мельник С.К. – історик півдня України// Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. – 2005. – № 2 (14). – С. 208 – 216.

В. Жимбий

Семейный архив как источник изучения биографии историка К. Мельника (1913 – 1994)

Представлена комплексная реконструкция жизненного пути известного историка и краеведа С. К. Мельника.

семейный архив, эвристическая деятельность, жизненный путь

V. Zhymbiy

Family archive as a source for studying the biography of the historian S. Miller (1913 – 1994)

This article presents the complex lifepath reconstruction of famous historian and ethnographer S. K. Melnyk.

family archive, heuristic activity, life path